

A KERCA-PATAK MELLÉKI RÉTEK (KERCASZOMOR, BELSŐ-ŐRSÉG) JELENE ÉS MÚLTJA (ESETTANULMÁNY TERMÉSZETVÉDELMI CÉLÚ KEZELÉSEK MEGALAPOZÁSÁHOZ)

TÓTH ZOLTÁN

ELTE Növényrendszertani és Ökológiai Tanszék,
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C. e-mail: tothz9@ludens.elte.hu

Kulcsszavak: tájtörténet, hagyományos rétgazdálkodás, élőhely-fenntartás, természetvédelem

Összefoglalás: Vizsgált területem a Belső-Őrségben, Kercaszomortól délre folyó Kerca-patak völgyében húzódó, korábban kiterjedt kaszálórét, mára erdőszülő gyeperde-erdő mozaik élőhelyek voltak. Vizsgálataim fő célja, hogy felhívjam a figyelmet természetvédelmi célú élőhelyfenntartási munkák tervezésekor egy adott terület természetes vagy féltermészetes élőhelyeinek jelenlegi állapotfelmérése mellett a múltbéli történések nyomon követésének szükségességére is. Általánosságban leszögezhető, hogy ezen a tájon a rétek szinte kivétel nélkül az itt élő népesség extenzív gazdálkodása miatt létrejött és fenntartott másodlagos képződmények. Az aktuális állapot részletes felmérése mellett fontosnak tartom legalább 100–150 év történéseinek áttekintésével a mai állapotok kialakulásáért felelős korábbi (főleg antropogén) hatások kronológiai sorrendbe helyezését. Ezek elemzése után megkísérlem magyarázni a területet ért behatások és változások tükrében a mai állapot kialakulását és lehetséges további sorsát. Csak ezek figyelembe vételével remélhető az adott területre adaptált természetvédelmi célú beavatkozások helyes tervezése és megvalósítása. A fenntartási és kezelési munkákat azonban ki kell egészítse a fenntartási-kezelési-restaurációs folyamatokat kísérletesen feltáró és optimalizálásokra választ adó kísérletorszotatok tervezése is. A nem halogatható fenntartási és kezelési munkákkal párhuzamosan be kell állítani kontrollálható kísérleteket is.

Bevezetés

A Belső-Őrség természeti értékeinek feltárását célzó vegetációtérképezés során (TÓTH és SZURDOKI 2004, ÓDOR et al. 2000) merült fel annak a gondolata, hogy egy adott terület esetén a további kezelések helyes irányainak kijelöléséhez nem elegendő csak az aktuális állapot felmérése, illetve ismerete, hanem a kezelések vagy lehetséges megoldások közötti választások alapvetően függhetnek a mai állapotokat létrehozó előzmények ismeretétől is. Emiatt gondoltuk, hogy egy adott terület természetvédelmi indíttatású felméréséhez nem elegendő az aktuális állapotot reprezentáló statikus kép ismerete, hiszen az sokszor a jó szándék ellenére sem elegendő az adott állapotot előidéző, azok kialakításában alapvető szerepet játszó ható tényezők és folyamatok felismeréséhez és a helyes (vagy óvatosabban fogalmazva helyesnek tűnő) kezelési tervek kialakításához.

Az aktív és hatékony természetvédelem számára mindenképpen szükséges az aktuális állapotot meghatározó korábbi változások és azok eredményeinek logikai képhez rendezése, hiszen ezeken keresztül ismerhetjük meg a területen zajló folyamatokat, amelyek elvezettek az aktuális állapot kialakulásához. Természetesen ezen folyamatok között egyaránt vannak durva és sokszor negatív kicsengésű antropogén hatások is, amelyek elfedhetik vagy nehezebben felismerhetővé teszik a természetes (pl. szukcessziós) folyamatokat, illetve utóbbi változások természetes elemeit. Természetvédelmi célú kezelések kitűzésekor pedig egyaránt szükségünk van a durva antropogén hatásokkal egyenértékű

beavatkozásokra (rekonstrukciós-restaurációs munkák, jelen esetben pl. vízrendezés, erdőirtás, stb.) és az adott élőhelyekre, a terület potenciális adottságaira jellemző átalakulási, illetve szukcessziós folyamatokra és/vagy a fajok terjedési-megtelepedési stratégiáinak ismeretére és kihasználására is (pl. gyepesedés, cserjésedés-fásodás, védett fajok megjelenése). A területre jellemző éghajlati, domborzati, talajtani viszonyok és növényföldrajzi adottságok által (potenciális vegetáció) is meghatározott természetes vagy féltermészetes vegetáció mai képét nem érthetjük meg tájtörténeti ismeretek nélkül.

Jelen munka a Belső-Órség, azon belül is a Kerca-patak völgyében Kercaszomor alatt húzódó rétek példáján igyekszik bemutatni és részben megkísérli magyarázni a területet ért behatások és változások tükrében a mai állapotot, annak kialakulását és lehetséges további sorsát. Vizsgálataim nem csak az alapkutatót szolgálják, hanem a természeti értékek kialakulásának feltárásával segíteni szeretnék, hogy a területhasználók-kezelők (természetvédelmi hatóság, helyi gazdálkodók, erdő-mezőgazdálkodók) tevékenységük során megvalósíthassák a természeti értékek, a biodiverzitás megőrzését.

Munkám általánosabb kitekintésű céljai között szerepel tehát, hogy

1. kiindulási alapot nyújtson a további botanikai-(zoológiai-)ökológiai vizsgálatokhoz,
2. megalapozza a területen a természetvédelem stratégiáját,
3. háttérrel nyújtson a területen a természetvédelem leendő mindennapi hatósági munkájához, előkészítse a természetvédelmi célú kezeléseket, beavatkozásokat, a természetkímélő gazdálkodási módok kialakítását.

A dolgozat és az elemzések a következő szempontokat veszik figyelembe:

1. **a múltbéli történések nyomon követésére** vagyis a korábbi tájhasználat elemzésére, a mai állapotok kialakulásának rekonstrukciójára és kronológiai sorba rendezésére.

2. **a jelenlegi állapotok felmérésére** és vegetációtérképen a mai állapotok rögzítésére (amely minden későbbi, akár rendszeres „monitoring” referenciájának, illetve kiindulási pontjának is tekinthető). Ennek keretében a korábban elkészült (TÓTH és SZURDOKI 2004, ÓDOR et al. 2000) vegetációtérképen rögzítettem, hogy (részben a rendszerváltás előtti időszakban, majd azt követően) az elmúlt három esztendőben (2000–2002) hol történt a rétek szempontjából alapvetően szükséges kaszálás. Ide értendő a korábbi (de még mindenképpen aktuálisnak tekinthető) vegetációtérkép pontosítása, elsősorban a védett fajokról készített korábbi ponttérkép kiegészítése is.

3. az adott terület (pl. természetvédelmi célból kitüntetett) élőhelyeinek fenntartását szolgáló természetvédelmi kezelési javaslatok kialakításához mindenképpen szükséges, a mai vagy a **célként megjelölt állapot kialakításához elengedhetetlen ható tényezők és lehetséges tennivalók áttekintésére**, együttes súlyozására, illetve mérlegelésére. Az adott élőhely egészéről kialakított kép mellett vizsgálendő, hogy milyen megfigyelhető viselkedése van egyes (természetvédelem által kitüntetett) védett fajoknak: milyen védett fajok vannak pl. a kaszált részeken, állomány nagyság-becslés, illetve tőszámlálás (pl. az agárkosbor esetében), melyek jelennek meg vagy esetleg válnak tömegessé a különböző ideje felhagyott részeken, stb. Ebbe a témakörbe tartozik a fennmaradásukat és fenntartásukat szolgáló tennivalók áttekintése és felvázolása, utóbbi különösen a réteken megjelenő védett fajok tükrében.

Anyag és módszer

A vizsgált területek

A vizsgált terület a Belső-Őrségben fekszik, Kercaszomor községhez tartozik. A Kercaszomortól délre elterülő rét együttes a Kerca-patak két oldalán terül el, nyugati határa az országhatár, északi határa a Kercaszomoron többé-kevésbé kelet-nyugatias irányban átvezető közút (a Fő út, a település leghosszabb és jószerivel egyetlen utcája), illetve a lakott terület (nem a belterület!), keleten nagyjából a Bajánsenyét Magyarszombatfával összekötő közút és délen a Kerca-pataktól délre elnyúló erdőszél. Ebből következik, hogy kelet-nyugati irányban keskenyen elnyúló élőhely-együttes, amelyben vannak lakott és folyamatosan művelt részek is. Előbbieket (a lakóházak, udvarok, veteményes- illetve virágkertek és közvetlen környékük) a felmérésnél nem vettük figyelembe, utóbbiak inkább kaszálók, amelyek jelentős részét több-kevesebb ideje felhagyták.

A terület jellemzésénél és egyes helyeinek azonosításánál csak a 19. századtól hozzáférhető térképeken található nevekkal foglalkoztam. Nem használtam fel más írásos forrásokban fellelhető, esetleges és pontatlan térképi lokalizációjú neveket. Utóbbiak közül említhető források pl. a 60-as években megjelent „Vas megye helynevei” c. könyv (fénymásolt részletét láttam csak) vagy egyéb kéziratos tanulmányok.

Kercaszomor (ideiglenesen *Kercaszomoróc*) 1942 óta **Kerca** (*Kercza, Kertza, Kercsa*) és **Szomoróc** (*Szomorórcz*) egyesítéséből keletkezett község. A település elnyúlt völgyben kialakult egyutcás falu (itt nem jellemző az őrségi ún. szeres szerkezet), de a tájhasználat és annak története tipikusan őrségi. A falu (illetve korábban a két falu) alatt folyik a *Kerca-patak* (*Kis Kerka (patak), Mala Kerka, Falu patak*). A 20. század közepéig még szabályozatlan patak mentén húzódó réteket egyes térképek az egész vizsgált területre egységesen *Patak melléki rétek* (Patak melletti rétek) néven említik. Máshol (pl. 1:10000 léptékű katonai topográfiai térképen) kettéválasztják: *Nagyvérét* (a mai határtól Szomoróc alatt valamint Szomoróc és Kerca között) és *Malomvérét* (Kerca alatt az országúti).

Kerca környékén a *Malomvérét* délkeleti csücskében hajdan malom állott (*Kerczaer Mühle, Kercsai malom*), a területnek ez a része (feltehetően helytelenül) egyes térképeken *Haricsa* néven szerepel (korábban (ÓDOR et al. 2000) mi is így használtuk, de pl. az 1:50000 túristatérképen is ezen a helyen van a *Haricsa-forrás*). Más térképeken ez a terület (feltehetően valamivel helyesebben) a *Maláka* nevet viseli (pl. az 1:2000 és 1:10000 léptékű helyrajzi számos kataszteri térképeken), mivel ezen források szerint ettől délkeletre, az országúton már túl van a *Haricsa-hegy* (*Haricza hegy, Haricsa*), ahol a 19. századi térképekről azonosíthatóan a hírhedt *Haricsai csárda* is itt állt). A 19. századi Kercza kataszteri térkép szerint viszont a *Maláka* nevet is csak a Malomvéréthez északkeletről csatlakozó, a Senyeháza és Szombatfa, valamint a faluba vezető országutak által bezárt, ezidőtájt is már szántókként művelt részek viselték.

Ugyanezen Kercza kataszteri térképen a Kercai malomtól délre egészen a községhatárig (és keletre egészen Szomoróc községhatárig) eső erdős hegyoldal neve *Belső oldal* (más hasonló korabeli térképen *Kerczai molnár erdő, Kercsai molnár erdő*) volt. A Kerca-patak és Kerca település kelet-nyugatias lefutású főutcája közötti részek neve *Belső hely* és a Szomoróccal határos részen *Halastói* voltak.

Szomoróc alatt, a településtől délre eső (a kercai *Belső oldal* folytatásaként, de annál hirtelenebbül emelkedő, valamint nem erdős, hanem szántott) részek neve *Rogalik part* volt. Szomorócz 19. századi, Kerczáéhoz hasonló módon készült kataszteri térképe nem állt rendelkezésemre, mivel ma feltehetően valamelyik szlovéniai levéltárban található.

Kercaszomor 2002-ben lett az ebben az évben megalakult Órségi Nemzeti Park része. Előzetes felméréseink (ÓDOR at al. 2000) eredményeinek (részben) figyelembe vételével került sor a védett területek kijelölésére. Védett területek lett nyilvánítva a külterületek mellett a belterületnek egyes részei is. A Nemzeti Park hozzávetőleges határát a vegetációtérképen is feltüntettem. Ennek tanulmányozásával látható, hogy bizonyos értékes, védett fajokban gazdag területek – legjobb szándékunk ellenére is – kimaradtak a védettség alól. Ezeken a helyeken a terület védettségétől függetlenül, a nagyobb egyedszámban jelenlevő védett fajok érdekében kell a fenntartási munkákat tervezni, elvégezni vagy elvégeztetni.

A korabeli tájhasználat rekonstruálása és a kaszált részek változása

A múltbéli állapotok nyomon követése és a jelenlegi állapotok felmérése során mostani munkámhoz felhasználtam minden számomra hozzáférhető (1) korabeli és (2) mai térképet, (3) légifotót, valamint (4) megkérdeztem néhány régóta helyben élő és/vagy a környék története iránt érdeklődő embert.

1. A korabeli térképek egyértelműen a nagyobb időléptékű múltbéli tájhasználati állapotok vagy változások nyomon követésére voltak alkalmasak. A területről jelen munkámhoz legkorábról csak a 19. század közepétől rendelkezésre álló térképeket tanulmányoztam. A II. katonai felméréshez (1829–1866) kötődő térképek a 19. század közepén, a III. katonai felméréshez (1872–1884) kötődő térképek a 19. század végén és 20. század elején uralkodó állapotokról adtak felvilágosítást. Ugyanebben az időszakban, a II. és III. katonai felmérés között készültek el az egyes települések részletes kataszteri térképei is, amelyek közül csak Kercza község kataszteri térképe (1859 körül) állt rendelkezésemre (Szomorócz kataszteri térképei még a trianoni határok meghúzása előtt kikerültek az országból, ma szlovéniai levéltárakban – feltehetően Muraszombaton – található). A IV. (hiányos) és V. (új) katonai felmérések eredményeképpen 4 kiadásban megjelent 1:25000 léptékű katonai topográfiai térképek és a rendelkezésemre álló egyetlen 1:10000 léptékű katonai topográfiai térkép a vizsgált terület egészére kevés új információval szolgált (illetve az 1950-es évektől rendelkezésemre álló légifotók részletessége már szükségtelenné tette használatukat).

2. A mai állapotok rekonstrálásához fontos korabeli történések (hogy egy adott időszakban pl. hol milyen művelési ágak voltak) és a mai állapotok konkrét topológiai helyének megállapításához leghasznosabb az 1:2000 és 1:10000 léptékben rendelkezésre álló mai földhivatali kataszteri térképek bizonyultak. Ezeken lehetett legjobban azonosítani pl. a korabeli térképeken jelölt parcellákat, hiszen ezek jelentős része nem lényegesen változott az utóbbi 50–100 évben.

Mai térképek közül az egyes helyek azonosítására-megnevezésére a korabeli térképek és az 1:10000 illetve 1:25000 léptékű katonai topográfiai térképek mellett áttekintetem a környékről megjelent egyéb kiadványokat is (1:50000 léptékű túristatérkép, megye-atlaszok, szlovén térképforrások, stb.).

3. A vizsgált területről hozzáférhető legkorábban készített légifelvétel 1951-ből származik. Ettől az időponttól kezdve 5–10 éves periódusokból áll rendelkezésre légifelvé-

tel. Ezek eltérő minősége (repülési magasság, alkalmazott film, stb.) miatt azonban nem egyformán alkalmasak elemzésre, pl. a kaszált részek nyomonkövetésére csak a legtisztább és viszonylag alacsony repülési magasságban készített felvételek nyújtanak számottevő információt. Egyes esetekben előfordult, hogy nem az egész területről állt rendelkezésre légifotó (pl. 1987-ből csak Szomorócról vannak adataim).

4. A múltbéli történések rekonstruálásához, különösen a közelmúltban lezajlott folyamatokhoz jelentős segítséget nyújtott a helyben élő emberekkel folytatott közvetlen beszélgetés. Értékes információkat kaptam tágabb értelemben a mai vagy korábbi helyi művelési szokásokról, illetve egy adott terület korábbi műveléséről vagy pl. a kaszálások felhagyásáról. Legtöbb hasznos információt a területen dolgozó gazdákkal vagy kertjük környékén tevékenykedő idősebb emberekkel folytatott spontán beszélgetések során, illetve konkrét megkeresés után a köszönetnyilvánításban felsorolt személyektől kaptam.

A vegetációtérkép és kategóriái, a védett fajok ponttérképe

A rétek jellemzése és típusainak elkülönítése többféle szempont szerint lehetséges. Jelen felmérésnél is korábban kialakított szemléletünknek (TÓTH és SZURDOKI 2004, ÓDOR et al. 2000) megfelelő felosztást követtem. A sokkal nagyobb időléptékben statikusnak gondolt és antropogén hatásokat kevésbé tükröző klasszikus cönológiai felosztást őrségi rétek esetén KOVÁCS J. ATTILA több ízben áttekintette (KOVÁCS 1999, 2000, 2002).

A vegetációtérképeken szerepel az azóta megalakult (2002. március) Őrségi Nemzeti Park határa is.

Jelen munkában mindenütt (szándék szerint) használt nomenklátúra SIMON (1992, 2000) jelenleg általánosan elterjedt művét követi.

A kaszálások jelölése

A mellékletként közölt, 6 szelvényből álló, 2000-ben készített (ÓDOR et al. 2000) és jelen munka során aktualizált (az egyes növényzeti kategóriákat csak számok jelölik) vegetációtérkép lapjain tüntettem fel, hogy 2000 és 2002 közötti években (legalább egyszer vagy több alkalommal) hol volt a terület kaszálva. Szomoróc esetén (csak innen voltak biztos adataim) más jellel tüntettem fel azokat a területeket, amelyeket még a rendszerváltás előtti utolsó években (feltehetően rendszeresen és egybefüggőségük miatt még a Tsz által) EZEN FELÜL (tehát ezek körzetében a mai kaszált részeket is beleértve) kaszáltak. Megfordítva tehát ez utóbbi jelölés azt mutatja, hogy mely részeken hagytak fel körülbelül egy évtizeddel ezelőtt a rendszeres kaszálással.

Eredmények

A tájtörténeti változások elemzése kronológiai sorrendben

Általánosságban leszögezhető, hogy ezen a tájon a rétek szinte kivétel nélkül az itt élő népesség extenzív gazdálkodása miatt létrejött és fenntartott másodlagos képződmények. A rétek kialakulásának és fennmaradásának záloga a korabeli tájhasználat minél alaposabb megismerése, milyen lehetett régebben az ember által használt tájban az erdőgyep-szántó aránya, mi okozhatta ezek megváltozását (állattartás változása, háborúk, illetve a trianoni határ, patakrendezés, stb.).

A régebbi múlt tájtörténete (a 19. század közepétől Trianonig)

Néhány korábbi forrást áttanulmányozva megállapítható, hogy a 19. század közepére jellemző állapot kialakulását meghatározták olyan események, mint pl. az 1848-as jobbágyfelszabadítást követő földigény. Ez visszaszorította az erdőterületeket, mert ahogy nőtt e tájon a népesség, úgy kellett egyre több erdőt kivágva írtásföldeket létrehozni. Ezeket kialakításakor a felégetés után visszamaradt hamut trágyaként bakhátasan beszántották. A bakhátas szántás során kialakított közök a szétszántás és az összeszántás technikájának együttes alkalmazásával keskeny szalagokra fogott földdarabok, melyeket széles és mély barázdák választanak el egymástól. A barázdák a felesleges pangóvizek elvezették (megvédve a bakhátot a vetést), de ezzel a vízzel sok talaj és tápanyag is gyorsan kikerült a szántóterületekről. Ha a talaj 10–15–20 év alatt teljesen kimerült (és ezekre a külső szántókra ritkán jutott istállótrágya!), a továbbiakban legelőként hasznosították a területet (és ha a család nagysága miatt szükség volt újabb szántóterületekre, akkor másik erdőfoltot írtottak ki és égettek fel). A legelőket aztán az erdő fokozatosan visszahódította.

1860–90 között a korábban jellemző írtásos gazdálkodás megszűnt, a földterületek helyei és tulajdonviszonyai rendeződtek, illetve stabilizálódtak, a tájhasználat és a tájkép (legalábbis egy időre) állandósult. Sok helyen alapvetően megváltoztatták az addigi művelési ágakat, az állatok istállóba kerülésével a (külső szántók helyén ideiglenes fenntartott) legelőket vagy megint feltörték vagy azok spontán és viszonylag gyorsan erdővé alakultak. A szántókat települések közelében alakították ki (frissen feltörték réteket is) és azokat intenzívebben, négyes vetésforgóban (parlagoltatás nélkül) művelték. A völgyközeli réteket kaszálták, az erdőkben (a részben felhagyott szántók helyén spontán kialakult erdőkben is) száraló gazdálkodás folyt (ZSOHÁR 1941, VÖRÖS 1970).

Ezt az átalakulást-átrendeződést és stabilizálódást követő időszakban (a II. és III. katonai felmérés közötti időszaktól, tehát nagyjából a 19. század közepétől a 20. század elején a trianoni határok meghúzásáig) Kercza és Szomorócz környékén (de feltehetően az egész Őrségben és Vendvidéken) volt a legnagyobb a művelt területek (szántóterületek, kaszálórétek, mezsgyék-árkok-patakpartok) és legkisebb az erdőterületek abszolút nagysága. Fontos tény, hogy ezen belül is ekkor volt legmagasabb a szántóterületek aránya. Ezen időszak alatt a népesség lélekszáma folyamatosan növekedett vagy a rendelkezésre álló adatok szerint rövidebb időszakokon belül nem változott (de nem csökkent!). Kercza esetében ez az 1850-es 200–250-ről 1910-re 353-ra, Szomoróczon pedig 145-ről 200-ra emelkedett. Az állandó népesség közel 3/4-e mezőgazdaságból és a paraszti gazdaságban az állattenyésztés szerepel nagyobb súllyal. A szarvasmarha állomány mindkét községben szintén ekkor a legmagasabb, Kerczán az 1869-es 354-ről 588-ra és Szomoróczon 152-ről 283-ra emelkedett.

Ugyanezen időszak alatt a két község területén a szántóterület nagysága érdemben nem változott, a rétterület a megnövekedett állatállomány miatt mindkét községben nőtt (alapvetően a korábban „egyéb” kategória alatt nyilvántartott területek „rovására”). Ez azt jelzi, hogy minden talpalatnyi hely művelve volt, illetve művelésbe vontak. Ezen időszak alatt az erdőterületek (beleértve a feltehetően erdőközelségben levő, korábban felszántott, majd a spontán erdősülés kezdeti éveiben legeltetett és az akkori felmérések idején „legelő”-ként nyilvántartott területeket is) összesített aránya sem változott. Ezekon utóbbi „legelő”-ként nyilvántartott helyeken kétség kívül folyhatott legeltetés (a szarvasmarha esetén a húsmarhákat valamelyest külterjesen is, a teheneket azonban már ezidőtájt is

csak inkább istállóban tarthatták, emellett 1869-ben említenek összesen 24 juhot!). Mivel a rétek aránya ezidőtájt növekszik, viszont az említett „legelő”-ként nyilvántartott területek erdőterületekkel összevont területe állandó, egyértelműen feltételezhetjük, hogy a trágyázott völgytalpi réteken kaszálás volt az uralkodó, ott nem legeltettek!

Konkrét területeket említve a II. katonai felmérés idejéből származó térkép (pl. az 1818-as NEMES-NÉPI ZAKÁL hasonmás kiadásának hátsó-belső borítóján) felbontása kisebb foltok azonosítására nem használható, de jól kivehetően szántóterületként jelölik Kercza esetében a főutcától délre, a Senyeháza-Szombatfa közöttől nyugatra, a Kercza pataktól északra és a mai Polgármesteri hivatal (illetve Postát) a patakot keresztező kőhíddal összekötő utcától keletre körülzárt összefüggő és nagy kiterjedésű részt.

Szomorócnál a volt vízimalom mellett délre induló út két oldalán, a Kercza pataktól délre voltak nagyobb szántóterületek. Ugyancsak Szomorócnál a mai temetőtől nyugatra, az úttól délre, szintén összefüggő szántóterület van feltüntetve. A szintvonalakat helyettesítő vonalas rajzolástól nem pontosan látni, hogy Szomoróctól délre hol húzódott az erdő határa (feltehetően itt is lehetnek kisebb foltok), de (Szerdahely felé) a platón kiterjedt szántók voltak, melyek a platóról itt-ott lehúzódtak a platón végighúzózó úttól északra, Szomorócz irányába az erdőbe (*Rogalik part*).

A III. katonai felmérés és századforduló idején készült térképeken Kercza területén a mai istállóépületektől keleti és nyugati irányban (*Halastói*) is egy nagyobb terület szántó, de az előbb említett (mai Polgármesteri Hivataltól, illetve Postától keletre elterülő) részeken már csak kisebb területeket szántanak (a nagyobbik rész már kaszáló lehet). Ezen a részen a főutcahoz közeli, felsőbb fekvésű részeken van már csak 2–3 folt szántó (ezek közül egyik pont az a sarokrész, ahol ma a Polgármesteri Hivatal, illetve Posta áll). A Senyeháza-Szombatfa között közeli *Maláka* nevű részen sem minden terület szántó már.

Szomorócz területén viszont a korábinál még több szántót jelölnek. A vízimalom környékén már a pataktól északra (és a főutcahoz közel) eső részeken, keleti és nyugati irányban is több szántóterület jele látható. Ezidőtájt fel volt szántva ettől a résztől keletre (Kercza irányába) eső részen a mai kisebb égerléperdőfolttól északra és keletre eső terület is. Az északra-északkeletre eső helyeken ma is részben szántók vannak (vagy még a közelmúltban azok voltak), a patak felé keletre-délkeletre eső helyeken levő kaszálórészek van a környék legnagyobb egyedszámú agárkosbor populációja! Szomoróctól délre (Szerdahely felé) a völgytalpi rétektől felfelé a *Rogalik part* nevű domboldalon és fent a platón szinte végig szántóterület húzódik.

Trianon és a II. világháború között

Ebben az időszakban megint átalakulással kell számolnunk. Ekkor kellett meginduljon az a folyamat, amelynek eredménye az 1950-es évek elején készült légifotókon már jól látszik. Ezidőtájt a népesség Szomoróczon nem változik, Kerczán viszont (bevándorlások eredményeképpen) tovább emelkedik és eléri a 413-as maximális értéket. Ebben az időszakban továbbra is a fő hangsúly a mezőgazdaságon és a belterjes istállózó állattartáson marad. A légifelvételekről leolvasható információk alapján még mindig minden területet művelnek (szántók és gyepek aránya továbbra is magas, az erdőterületeké alacsony). A trianoni határsáv miatt azonban megindul az elszigetelődés, korábbi megszóított (nyugatra fekvő!) útvonalak és a mezőgazdasági termékeket felvevő piacok szűnnek meg, vége szakad a korábban virágzó mezőgazdasági konjunktúrának. Ezzel párhuz-

mosan megindul az összességében még nem változó művelt területeken belül egy átrendeződés. Ez eleinte leginkább a korábban is rétek közé ékelt kisebb szántóterületeket és nem vagy kevésbé az (ugyan sokszor keskeny parcellákra osztott, de) összefüggő területeket (pl. *Rogalik part*) érinti. Ezek a korábban hosszabb-rövidebb ideig szántóként művelt területeken felhagynak a szántással és megindul rétté alakulásuk vagy inkább rétté alakításuk, továbbiakban rétként művelésük. Érdemes az egyes lokalitások történeténél vagy más helyekkel történő összehasonlításakor figyelni arra a tényre, hogy vajon az adott terület volt-e szántva, illetve az ilyen jellegű bolygatás milyen hosszú ideig tartott, mikor szűnt meg és mekkora területre terjedt ki. A korabeli térképek léptéke és jelölései nem nagyon teszik lehetővé, de a nagyobb területek esetében is azt kell feltételeznünk, hogy a terület (egy-egy nagybirtoki területeket kivéve) nem volt teljesen összefüggő, hiszen parcellákból állt és azokat mezsgyék vagy vízlevezető árkok választották el egymástól.

A közeli múlt tájtörténete (az 1950-es évektől napjainkig)

Az 1950-60-as években (és eddig is az elmúlt 100 év során) szinte az egész terület (szántók és gyepek) művelve volt, a rétek mellett kaszálták és rendben tartották a mezsgyét, a vízlevezető árkok partját, a patakpartot. A művelt részekre (szántókra és rétekre egyaránt!) használták el az állatállomány által „megtermelt” istállótrágyát. Mai emberek visszaemlékezései szerint ezidőtájt már egyáltalán nem volt külterjes állattartás, rendszertelen legeltetés csak a mezsgyéken, árok- és vízpartokon és az erdők közötti völgyek alján volt. Mezőgazdasági művelés nem folyt a házhelyek közvetlen közelében, de a veteményeskertek és gyümölcsösök fokozatosan mentek át a házak alatt kezdődő kaszálórétekbe. Vadkártól ezidőtájt még nem kellett tartani, a nagyobb kiterjedésű szántók miatt még nem volt ritka az apróvad (nyúl és fácán), de az igazán kárt okozó szarvas és vaddisznó viszont ritkaságszámba ment!

A második világháború után Kercaszomor községben megkezdődik és a 60–80-as évek között felgyorsul az állandó népesség csökkenése. Ennek egyik alapvető oka szigorú határsáv miatt megnehezült élet előli elvándorlás, másik oka pedig a helybenmaradt lakosok fogyása és elöregedése volt. Ezen időszak kezdetén (1949) a korábbi 3/4-es arányról már ugyan lecsökken, de még a lakosság 2/3-a mezőgazdaságból él. Ez az arány (a fogyatkozó népesség mellett is) még 1970 körül még megvan, azután rohamosan fogy és az 1980-as években felére, 1990-re 1/3 alá csökken!

Ezzel párhuzamosan a szarvasmarha állomány is drasztikusan csökken, a háború előtti 584-ről (a csúcs korábban, 1910 körül volt) 1966-ban 316-ra, majd az 1970-es évek végétől 100 alá és végül 1990-ben 48-ra esik vissza. A szocializmus idején a tájegység állattartás szempontjából kedvezőbb adottságai nem kerültek kellő szinten kiaknázásra. A rapszódikusan változó központi szabályozás hol a hús, hol a tejtermelésre helyezte a hangsúlyt. Ezt tájegységi szinten, de még gazdasági egység szintjén sem lehetett fajtaváltással követni.

Mind a szántóterületek, mind a rétek aránya az 1960-as évekre drasztikusan lecsökken. A szántóterületekből erdőtelepítés miatt erdő-monokultúrák lesznek (az erdőterület nagysága tehát megnő). A rétek csökkenésével párhuzamosan viszont az „egyéb” kategória területe növekszik meg, egyre kevesebb mezsgyét, árokpartot, patakpartot, stb. művelnek a továbbiakban. A folyamat durva arányait tekintve az 1960-as és 1980-as évek között már nem folytatódik, illetve 1984 óta ilyen jellegű kimutatások nem álltak

rendelkezésemre. Megjegyzendő, hogy sok helyen a mai nyilvántartások nem is pontosak, a szántó-gyep-erdő művelési ágak változásai nincsenek is bejelentve és/vagy a földhivatalokban megfelelően átvezetve.

A művelés fokozatos (vagy szakaszokhoz-időszakokhoz köthetően) felhagyásával (paraszti gazdaságokban a lakosság számának csökkenése és elöregedése-kihálása miatt, Tsz-időszakban a kevésbé gazdaságosan és sokszor csak kézzel művelhető helyeken) és/vagy átalakulásával óriási változások indulnak be és gyorsulnak fel. Ezeket a folyamatokat alapvetően kétféle kell választanunk: (1) **mesterséges művelés ág váltások** illetve (2) **spontán átalakulások**. Mindkét típuson belül lehet kijelölni az adott területre jellemző, a helyi sajátosságok miatt lezajló és ismétlődő irányokat.

1. Az vizsgált korszakra jellemző **mesterséges művelési ág váltások** esetében alapvetően kétféle váltás jellemző. Mindkét esetben a szántóterületek felhagyásával jelentkező váltásról beszélhetünk.

Egyik esetben jellemzően a felhagyott szántóterületek helyére mesterséges erdőtelepítéssel valamilyen erdő-monokultúrát ültettek. Erre a sorsra jutottak a Szomoróc alatt a *Rogalik part* nevű helyen lévő összefüggő szántóterületek és az az erdőkben levő zárvány-szántók is. Ezek az átalakulások (legalábbis az utóbbi néhány évtizedben mindenképpen) egyirányba mutatnak, ellentétes folyamatról nincsenek ismereteim.

Másik esetben viszont egy valamivel bonyolultabb és mindkét irányban lezajló átalakításról van szó. A kisebb kiterjedésű, eredetileg is rétek közé ékelt vagy rétekkel határos szántók esetében nem hagynak fel a terület gondozásával, de nem szántóként művelik tovább, hanem boronálással és rendszeres kaszálással rövidebb-hosszabb idő alatt rétté alakítják. Ezen területek összes nagysága nem jelentős és ezekkel egyetemben a kaszált területek aránya csökkenő tendenciát mutat. A korábban szántóterületekből kaszálóként tovább művelt területeken a váltás óta eltelt időtől függően a korábban is kaszálóként művelt rétekhez hasonló fajkompozíciójú kaszálórétek alakulnak ki. **Ezt a folyamatot azért fontos hangsúlyozni, mert a Kercaszomor környékén található kaszálórétek jelentős részéről megállapítható, hogy 150 év alatt tekintélyes részük bolygatva volt, sőt rövidebb-hosszabb ideig szántóként is művelték.** Ez a tény az igen fontos bolygatottságon kívül arra is felhívja a figyelmet, hogy az Őrség makro- és mikro-klimatikus, talajtani, növényföldrajzi, stb. adottságai közepette ez a folyamat a korábban elképzelt **évtizedes-évszázados léptéknél sokkal gyorsabb dinamikájú (éves-évtizedes időléptékű) és pl. a természetvédelem számára is reprodukálható, ideális esetben kontrollálható folyamat!**

Az előzővel ellentétes irányban lezajló átalakulás, amikor egy rétként használt terület feltörnek és rövidebb-hosszabb ideig szántóföldként művelik. Az utóbbi 50 évről rendelkezésre álló, viszonylag sűrűn (5–10 évenként) készített légfelvételeken jól látható, hogy egyes, korábban rétnak tűnő helyeken a következő légifotón szántó van. Ezek általában kis kiterjedésű foltok és jellemzően azokon a helyeken jelennek meg, ahol korábban (100–150 év távlatában) már voltak szántott részek, de azután évtizedeken keresztül rétként kezelték. Ezek feltehetően a határsáv miatt megszűnő vagy felhagyott és beerdősített szántóterületek időleges pótlására feltört helyek és viszonylag rövid ideig folytatott rajtuk szántóföldi növénytermesztést.

2. A vizsgált időszakra jellemző **spontán átalakulások** sokkal összetettebb, de mégis alapszabásukban néhány kitüntetett irányban lezajló változások. A jelenleg is zajló folyamatok egyrészt függenek a kiindulási állapottól és az azóta eltelt időtől. Előbbi

szempont alapján kiindulási állapotok közül meg kell különböztetnünk a réteket, a szántókat és a korábban művelt mezsgyéket-árkokat-patakpartokat. Ugyanakkor a lezajló folyamatok szempontjából talán fontosabb tényező az adott terület vízellátottsága, illetve vízgazdálkodása. Mindegyik esetben lehetnek előrehaladottabb és csak most zajló átalakulások, előbbiekre jellegzetes példa a régebben felhagyott területeken ma található erdőfoltok, utóbbiakra az éppen csak nemrég nem kaszált részeken éppen kezdődő cserjésedések.

Rétek esetében meg kell különböztetni a nedves, vizenyős, jó vízellátottságú helyeket és a víz által kevésbé befolyásolt, valamivel szárazabb területeket. Előbbi esetben a kaszálás felhagyása után kialakulhatnak viszonylag stabil, tovább csak lassan alakuló növényzeti típusok, mint pl. magassásos vagy magaskórós társulások vagy fokozatosan terjeszkedő hamvas fűz (*Salix cinerea*) alkotta bokorcsoportok. Emellett természetesen különböző mértékben gyomosodó *Molini*-ás kiszáradó láprétek jönnek létre, amelyek valamivel hajlamosabbak továbbalakulásra. Gyakran megesik, hogy a terület nagyságától és a vízállapottól függően, illetve a pangóvíz kis térléptékben mozaikos jelenléte miatt ezek mozaikja jön létre. Az így kialakult komplex élőhelyek továbbalakulása (az élőhelykomplexet alkotó egyes típusok hajlamától függően) is a cserjésedés és fásodás felé halad, a cserjésedésben vízkedvelő fajok (kutyabenge, enyves éger, hamvas fűz) vesznek részt és a végső fás állapot rendszerint égeres lesz.

Ugyancsak kaszálással fenntartott rétek valamivel szárazabb típusai esetében egyértelműen a területet határoló mezsgyék és más fás-cserjés élőhelyek felől történik a fás vegetáció térnyerése, eleinte a szélesedő galagonyás-kökényes cserjesávok terjeszkedése, bennük eleinte pionír a későbbiekben pedig egyéb fafajok megjelenése, majd az erdőszült sávok, illetve foltok növekedése és terjeszkedése.

Mivel a legtöbb esetben a korábban felszántott és rövidebb-hosszabb ideig szántóként kezelt területek is ezekre a magasabb és talajvízmozgás által kevésbé kitett helyekre estek, ezek spontán átalakulása az előbb felvázolt cserjésedés-fásodás irányába indul meg.

A legnagyobb arányban művelt időszakban a parcellákat elválasztó vagy azok szélén kialakult mezsgyék, vízlevezető árkok vagy a Kerca-patak partja is folyamatosan rendben tartott és kaszált területnek számított. Ezekben a helyeken ezekben az időszakokban alig találhattunk cserjéket, legfeljebb kevés és egymást nem elérő magányos fa vagy facsoport volt csak. A rendezettség megszűntével ezeken a helyeken is a vízállapotoktól függő spontán cserjésedés és azt követő fásodás a jellemző. Az összefüggő elválasztó sávok kialakulása után viszont a hangsúly áttolódik a szélek felől meginduló terjeszkedésre, megfelelő felhagyott rét vagy szántó esetén azok meghódítására és végül a teljes erdőszülésre.

A mai állapot kialakításában egyértelmű szerepe annak volt, hogy mikor hagytak fel a rendszeres kaszálással-ápolással, mennyi idő állt rendelkezésre a spontán szukcessziós folyamatoknak. Ahol nem voltak spontán átalakulások és/vagy mesterséges művelési ág váltások, amely területeket tehát a folyamatos kaszálás-ápolás miatt a spontán és mesterséges folyamatok elkerültek, azokon a részeken találunk ma is természetközelinek tekinthető, rétgazdálkodással fenntartott fajgazdag gyepeket. Itt folyik ma is (vagy néhány éven belül még folyt) egyre zsugorodó területekre kiterjedő kaszálás.

A közelmúltban lezajlott főbb folyamatok áttekintése és lehetséges sorba rendezése után nézzük, hogy mi történt az egyes légifotók elkészítésének időszakában.

1951. évi és 1956. márciusi légifotók

Ezen a felvételen a legkiterjedtebb a művelt területek nagysága, sok a szántó, gyeper (rét) és egyéb kezelt-ápolt rész, viszont viszonylag kevés az erdőterület. Szomoróc alatt a határsávban még főleg szántókat találunk, Kerca alatt viszont főleg erdők vannak, amelyek több-kisebb (de még művelt) zárvány szántóterületek fognak közre.

A rétek tekinthető helyek kiterjedtek, összefüggőek, de bennük kisebb foltokon még művelnek a korábban nagyobb kiterjedésű szántók helyén megmaradt kisebb parcellákat. Ezek a szántók vagy a házcsoportok közelében, illetve között vannak, vagy Szomorócnál a határ felé vezető út alatti részeken, vagy Kerca alatt az erdőterület szegélyén (ahol az erdőben a zárványként is vannak szántók).

Az utak, csatornák és árkok, mezsgyék növényzete szegényes, a patak mentén egyes részeken valamivel összefüggőbb, máshol inkább csak különálló fákból illetve cserjékből áll, a maihoz hasonló összefüggő cserje- illetve erdősáv sehol sincsen!

1959. május 7.-én készült felvétel

Az előző állapothoz képest alapjaiban hasonló összkép, de kisebb változások megfigyelhetők. Ezek közül legszembetűnőbb, hogy Szomoróc alatt a még eredeti medrében futó pataktól délre és Kerca alatt a pataktól északra vízlevezető árkokat ásnak Y-alakú elágazásokkal. Ezek nyoma még ma is látható, de nem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket, mert gyorsan eliszapolódtak és feltöltődtek.

Az erdős területek aránya lényegében nem változott, Szomoróc alatt a határnál levő szántóterületen egy-egy folt felnövekvőben van.

Szomoróctól nyugatra és a temetőhöz (határhoz) kivezető úttól délre eső hosszúkás keskeny szántók közül néhány nadrágszűj művelésével felhagynak. Hasonlóan máshol is egy-egy kisebb foltot a továbbiakban nem szántanak. Máshol viszont egy-egy folton fel-törrik a gyepeket és új szántott részek jelennek meg.

1959-ben, az ötvenes évek korábbi sikertelen kísérlete után magalakul a Tsz.

1964. június 14.-én készült felvétel

Az előző öt év alatt valamikor megépül a Kerca-patak új medre. A frissen készített csatorna partja csupasz, kopasz, kétoldalt jól látszik a kitermelt és szélesen szétterített föld. A vízrendezés és patakszabályozás előtt kevés kivételtől eltekintve minden évben rendszeresen kiöntött a patak. A patak melléki réteken ugyan csak 1–2–néhány napig állt csak a víz, de sokszor tönkretette a rétek fűvét. A víz elvonulása után visszamaradt sáros fűvet ugyan levágták, de a szénát az állatokkal nem etették meg. A patakszabályozás után a rétek elöntése is, de ezzel párhuzamosan friss iszappal és tápanyaggal való ellátása is megszűnt!

Sajnos a környéken máshol is szinte valamennyi nagyobb patakot szabályozták (Kerka, Kerca, Szentgyörgyvölgyi-patak), az újonnan készített, mélyített medrek elszívó csatornaként működnek, az eredeti medrekben emiatt alig van víz és a medrekhez közeli területek korábban magasabb talajvízszintje is kedvezőtlenül lecsökkent. A nem megfelelően kialakított medrek (pl. Kerca) azután rövidesen még mélyebbre vágták magukat, ami az előbbi kedvezőtlen folyamatokat tovább erősítette. **Ez a vegetáció egészének gyors átalakulását idézte elő, de emellett a kaszáló rétgazdálkodásra épülő állattartást is érintette!**

Az új meder kialakításával a medertől délre eső részek elszigetelődnek, megközelítésük egyre nehezkesebbé válik. Talán ezt a kezdődő tendenciát jelzi, hogy a házakhoz közeli kertek alatt megkezdték a kaszálásokat, de a kertektől távolabb még nem (az új medertől délre egyáltalán, Szomoróctól nyugatra eső részeken is alig). **Megkezdődik a „rét” művelési ág területi csökkenése!**

Maláka alatt, a volt *Kercai vízimalom* helyénél egy nagyobb gyepterületet törnek fel és azóta is szántóként művelik. **Megkezdődik a „rét” művelési ág területi csökkenése!**

Az erdős területek aránya még erőteljesen nem változik, de (feltehetően az 1959-ben megalakult Tsz első jelei már mutatkoznak):

- Szomoróc alatt a határnál levő „évszázados” szántóterületen felhagynak a szántóföldi műveléssel, a rétekkal határos parcellákat maghagyják (később vadföldek lesznek), a többi részre erdőt telepítenek. Ekkor még jól látszik az összesen kb. egy hektáros folton magmaradó, már korábban is itt levő erdőfolt.

- A korábbi rét-erdő határon levő szántók még megmaradnak, de felhagyva a kaszá-lással a rétek rovására szintén erdőket telepítenek. **Megkezdődik a „rét” művelési ág területi csökkenése!**

- Ugyanerre a sorsra jutnak a Kercától délre eső erdőtömbbe zárványként zárt szántóterületek is.

- Elsőként a főutcától északra eső szántóterületeken jól láthatóan megindul a nagy táblába összevonás.

- Megépipül Szomoróc és Kerca között (a *Halastói* nevű helyen, amely korábban az egyházi tulajdonban volt) egyenlőre a mai háromból még csak kettő nagy istállóépület és felhagynak az ettől délre és keletre eső szántóterületek művelésével.

1967. május 12.-én és július 31.-én készült felvételek

Az előző légifelvétel óta eltelt néhány évben jól látszik az előzőekben említett erdőtelepítések eredménye.

A megépített istállók környékén a szántóföldi gazdálkodás felhagyása után legel-tenek (a felvételen jól látszanak a szarvasmarhák!) és a területen nagyon sok a bolygatottságot szintén jelző kocsinyom.

A Kerca-patak medrének szegélye gyepesedik. A part közvetlen szegélyén a későbbi években a spontán felnövekvő égert még cserjéméretben rendszeresen levágják. Ezt a későbbiekben elhanyagolják, aminek eredményeképpen a magasabbra felnövő égeres árnyas-ligetes patakparti élőhelyet hoz létre. Ezidőtájt a vízköznelben megint sok a szita-kötő és újra lehet a vízben rákot és ingolát látni (KAPORNAKI SÁNDOR ex verb.). Megjegyzésként kívánczik ide, hogy az Őrségi TK idején, 1988 tavaszán a Szakonyfalusi-patakban íváshoz készülődő dunai ingolákat (*Eudontomyzon vladkovi*) figyeltek meg (VARGA 1991), amely előfordulás akkortájt Vas-megyében is az egyetlen volt!

A mezsgyék, árkok, útszélek továbbra is jobbra fátlan-cserjétlen, tehát feltehetően rendben tartott részek. Nagyobb és szélesebb árkok mentén, a Kerca holtmedre mentén vagy a mai két égerláp folt területén azonban jelennek meg spontán cserjésedő-fásodó helyek, kiterjedésük láthatóan kezd növekedni. Ezekben a helyeken is **megkezdődik a „rét” művelési ág területi csökkenése!**

1977. március 25.-én készített légifelvétel

Az eltelt tíz év alatt további erdősítések nem voltak, a korábban telepített fenyves monokultúrák mindenütt sötét foltként elválnak a korábbi vegetációtól. *Maláka* alatt, a volt *Kercai vízimalom* közelében a nemrégén feltört gyep helyén levő szántót tovább bővítik. Az új Kerca-medertől délre és a régi meder közötti területet a Bajánsenye-magyar-szombatfa közöttől egészen az első kőhídig feltörik és azóta is szántóként művelik. **Folytatódik a „rét” művelési ág területi csökkenése!**

1983. júniusi (?) és augusztusi (?) légifotók

A közelmúlt változásai között említhető, hogy a korábban (1964 óta) elkezdődött folyamat, a felhagyások után kialakuló spontán cserjésedő-fásodó részek kiterjedése ugrás-szerűen megnő, egyre nagyobb és újabb összefüggő foltok jelennek meg. Ekkor alakul ki pl. Szomoróc alatt az az erdősülő folt, amely ligetes égerállományában eleinte nagyobb zárványként megmaradó gyepfoltokban megjelenik és robbanásszerűen elszaporodik a sárgalilium (*Hemerocallis lilio-asphodelus*). Későbbben a zárvány nyílt helyek nagysága fokozatosan csökken, de ezeken a helyeken továbbra is tömeges marad a sárgalilium. **Folytatódik a „rét” művelési ág területi csökkenése!**

Már megépült a harmadik istállóépület is. Az istállótól keletre eső korábbi legelő most nem tűnik annyira degradáltnak (felhagytak a legeltetéssel-taposással-bolygatással?). Az istállótól délre eső részek viszont továbbra is erősen bolygatottak!

1987. július 8.-án készült légifotó, csak a Szomoróc alatti részekkel

Ezen a Tsz-idők utolsó éveiben készült légifelvételen éppen jól látszanak az egybefüggően kaszált területek. Az egybefüggően kaszált nagyobb területek szegélyén és egyes felhagyott részekén viszont erőteljes a cserjésedés-fásodás, ezeken a helyeken a cserjésedett-fásodott részek nem keskenyek, hanem szemmel láthatóan szélesek és terjedőben vannak. **Folytatódik a „rét” művelési ág területi csökkenése!**

A rendszerváltás után összeomlik a Tsz, az első időben a Tsz-ből kivett vagy kárpót-lással visszakapott területen gazdálkodók számára kisebb fellendülés jelei mutatkoznak. Néhány éven keresztül lehetőség nyílik a rétekről lekaszált széna ausztriai értékesítésére is, azonban ennek gyorsan vége szakad (schengeni egyezmény következtében, KAPORNAKI SÁNDOR ex verb.).

Összegzés és kitekintés

Az aktív természetvédelmi munka a legtöbb esetben alapállapotfelméréssel kezdődik, amelynek (amellett, hogy a (1) későbbi **folyamatos monitoring** kiinduló 0. pontja) további feladata a (2) későbbi **célok kitűzése**, a (3) **tennivalók megfogalmazása**, a (4) munka tervezése és az (5) ellenőrzőpontok megtervezése, stb. Ezek közül jelen tanulmányban az első 3 pont áttekintésére vállalkozom csak, hiszen a 4-5 pontok csak konkrét esetekre alkalmazhatóak hatékonyan.

(1) Folyamatos állapotfelmérés, azaz a vizsgált objektum monitorozása

A Kercaszomor alatt húzódó rét-együttesek esetében az alapállapotfelmérés megtörént, általánosságban kellő mennyiségű és mélységű információ áll rendelkezésre a szükséges tennivalók átgondolásához. Ez azonban nem jelenti azt, hogy jelenlegi ismereteinket nem szükséges tovább bővíteni illetve pontosítani, ezért ezt a szakaszt sem tekinthetjük befejezettnek.

Az állapotfelmérés („monitoring”) további rendszeres feladatai ideális esetben a következők lennének:

– Évente három alkalommal (tavasszal, nyárelőn és nyárutón) az egész területen előforduló védett taxonok állomány nagyságának nyomon követése (fenológiai és tömegességi megfigyelések). A védett taxonok ponttérképének kiegészítése.

– Évente kétszer (a nyárelői első kaszálás után és nyárutón vagy ősszel/télen a hótakarás előtt) a kaszált területek dokumentálása.

– Ezzel párhuzamosan a terület fajlistáinak folyamatos bővítése (legalább növényzeti típusonként), a specialistát kívánó csoportokra való kiterjesztéssel (kriptogám flóra, gomba- és állatvilág) megbízásos formában helyszíni megfigyelésekkel és/vagy terepen gyűjtött példányok (fotók) alapján.

(2) További célok kitűzése

Régebbre visszatekintve megállapítható, hogy ezek a kaszálórétek az itt élő népesség extenzív gazdálkodása miatt létrejött és fenntartott másodlagos képződmények. Ezek természetes vagy másodlagos szukcesszió ellenében való megtartása csak két módon lehetséges, vagy a **hagyományos gazdálkodás által**, vagy ezt (legalábbis részben) utánzó **aktív természetvédelmi munkával**.

A hagyományos gazdálkodás felkarolása kitüntetett helyen kell szerepeljen az adott területen megvalósítandó fenntartási célú feladatok megvalósításában.

A terület arculatának megőrzésében jelentős szerepe lehet a művelési ág arányainak megtartásának és a kisparaszti extenzív művelési módok felkarolásának. Ez jól szolgálja a NP érdekeit is. A környezettel összhangban lévő hagyományos gazdálkodás kialakítása, a termelési kedv felkeltése lehetetlen viszont pl. piaci garanciák, adókedvezmény, állattartási támogatás, stb. megteremtése nélkül, hiszen az extenzív rendszerek termékei általában kevésbé versenyképesek és jövedelmezőségük alacsony. Sok elnéptelenedő területen viszont alacsony jövedelmezőségük ellenére ezek kínálnak munkalehetőséget vagy megélhetést. Az ilyen felkarolt extenzív gazdálkodási rendszer megfogalmazásánál a természetvédelem szempontjait természetesen figyelembe kell venni, egyidejűleg azonban gondoskodni kell a természetvédelem részéről (is) nyújtható speciális támogatási lehetőségek biztosításáról is.

Átmeneti vagy kiegészítő jelleggel nem saját kezelésű rétek esetén mindig kéznél levő kiadványokkal és sokszor a leghatékonyabb személyes propagandával kell megpróbálni elérni, hogy a minimálisan szükséges kezelést elvégezzék. Az értékmentés sürgőssége miatt a legértékesebb területeken a szükséges kezelést a tulajdonossal egyeztetve a NP felelőssége elvégezni vagy elvégzését finanszírozni. Ez kellő átgondolás és súlyozás után a NP saját, de kevésbé értékes területein végzendő kezelések rovására is elvégezhető.

Aktív természetvédelmi munkával a csak részben a hagyományos gazdálkodás felkarolásával kiváltott fenntartási célú feladatok mellett további feladatokat kell megvalósítani. Egy terület állapotától (és az elérni kívánt céltól való eltéréstől) függően

az alapvetően természetvédelmi indíttatásból megfogalmazott feladatoknak is többféle, nem azonos súlyú, a területet enyhébb vagy drasztikusabb átalakításokon keresztül érintő behatásokkal számolhatunk. Ezek fokozati sorba állításával eldönthetjük, hogy az adott terület esetén milyen volumenű beavatkozásra van szükség:

- fenntartás (meglévő élőhely megőrzése),
- kezelés (meglévő élőhely „jobb” állapotba hozása),
- restauráció (erősen degradált élőhely helyreállítása),
- rekonstrukció (megsemmisült élőhely újbóli létrehozása).

A kercaszomori rétek esetén (szerencsére?) csak az első három típusú feladattal kell számolni. A fenntartási és kezelési feladatokat viszonylag egyszerűen meg lehet valósítani, restaurációs munkára viszont csak akkor van szükség, hogyha hosszabb távú céljaink között szerepel a korábbi tájhasználatra jellemző, nagy kiterjedésű művelt területek és azon belül a művelt gyepék fenntartása. Hogyha (energiánktól és pénzforrásainktól is függő) rövidebb távú célunk csak a ma még kisebb befektetéssel fenntartható és/vagy kezeléssel helyreállított élőhelyek művelése, akkor ezekre a területekre kell koncentrálni. Ezek kijelölésekor alapvető szempont a (1) korábbi tájhasználatot tükröző művelési ágak jelenléte egy azért (2) nem túlságosan kis méretű és összefüggő területen, amelyen a (3) mozaikosság biztosításával remélhetjük a biodiverzitás megmaradását is. Ezeket a helyeket természetesen ott érdemes kijelölni, ahol a természetvédelem által kitüntetett védett fajok is kellő számban jelen vannak. A 2. melléklet térképlapjainak áttanulmányozásával ezen a területen is több élőhely-komplex jöhet számításba, ezek kijelölésekor érdemes a védett fajok ponttérképeire koncentrálni.

A fenntartási és kezelési munkákat azonban ki kell egészítse a fenntartási-kezelési-restaurációs folyamatokat kísérletesen feltáró és optimalizálásukra választ adó kísérlet sorozatok tervezése is. A nem halogatható fenntartási és kezelési munkákkal párhuzamosan be kell állítani kontrollálható kísérleteket is. Sajnos ezen a vidéken, rétekkel kapcsolatban ilyen tervezett és kontrollált kísérletekről nemigen tudok, viszont az őrségi hagyományos tájhasználat (illetve annak fenntartása, kezelési célzatú utánzása) igen sarkalatos kérdés. A korábbi években a TK és ezt folytatva a NP is rendszeresen kaszál géppel egyes területeket, ezek azonban (sajnálatosan bárminemű változás detektálhatóságát nélkülözve) tudomásom szerint nem történnek sem tervezett, sem igazán kontrollált módon, mégcsak naplózva sincsen igazán, hogy mikor, hol és mekkora területet kaszáltak (növényzeti határok figyelembe vétele, egyes fontosabb részek lehatárolása kézi kaszával, védett fajok elterjedése és fenológiai állapota, stb.).

Bármilyen jellegű összehasonlító kísérlet megtervezéséhez és beindításához természetesen idő és (legalább saját kezelésű) terület kell. A 2002. március 8.-án kihirdetett Őrségi NP megalakulásával vált védetté Kercsaszomor környéke (illetve a belterület egy része nem került védelem alá) vagy Magyarországtól és Velemér környékén 2 fokozottan védett, kaszálásra érdemes (és érett) területet. A védelem után következő (még nem megvalósult) peremfeltétel, hogy hosszútávú kísérletek színhelyeül legalkalmasabbak a NP saját kezelésű területei lennének.

(3) A tennivalók megfogalmazása

A fenntartási és kezelési munkák konkrét felsorolása, a kontrollált kísérletek megtervezése és összeállítása nagyon lokalitás- és objektum-függő feladatok. Ezért egészen

ameddig a pontosan kijelölt (és rendelkezésre álló) terület, az azon előforduló élőhelyek állapota, a védett fajok elterjedése, stb. nem ismeretes, addig csak általános sémák felvázolása lehetséges. Ezek viszont (kellő mélység hiányában) általában túl semmitmondóak, kevés konkrétumot tartalmaznak.

A Kercaszomor alatt húzódó sokféle élőhely esetén megpróbálom a legfontosabbnak illetve az élőhelyek szempontjából legrobosztusabbnak tartott tennivalókat felsorolni. A területen a 150 év előtti állapot és az 50 éve elkezdődött és/vagy még most is tartó változások összevetése során legfontosabbak a következők: (A) elszigetelődés (trianoni határ), (B) vízrendezés (vízlevezető árkok, Kerca-patak új medre), (C) művelés felhagyása a réteken és a közöttük levő elválasztósávokban (mezsgyék, árkok, patakpart, útszél) valamint (D) gyomosodás.

(A) A terület elszigetelődésén változtatni nem lehet, sőt természetvédelmi szempontból valamelyest kívánatos a terület háborítatlansága, nyugalma. A réteket körülvevő erdők vadállománya (a rendszeren művelt időszakhoz képest) nagyságrendekkel nagyobb, a nagyvadak közül elsősorban a vaddisznótúrások kártételével kell számolni.

A további változások ellensúlyozásának átgondolásakor két fő témakör alakul ki. Ezek közül egyik a kaszálás, másik pedig a terület vízgazdálkodásának javítása. Előző esetben alapvetően fenntartási és kezelési munkák (esetleg kísérletek tervezése) jöhet számításba, utóbbi esetben viszont ennél nagyobb volumenű, sokkal nagyobb terület vízdálkodását befolyásoló rekonstrukciós munka. Az is kijelenthető viszont, hogy utóbbi nélkül a rétek hosszú távon és megfelelő szinten való fenntartása lehetetlen.

(B) Az egész völgytalpra kiható vízállapot illetve ezzel kapcsolatban felvetődő vízrendezés. A környező domboldalak vizét levezető természetes vízfolyások illetve kisebb mesterséges vízlevezető árkok már korábban is voltak a rétek között.

A réteket ért első komolyabb zavarások közül említhető a Kerca-patak szabályozása, a régi meder felhagyása, az új meder kiásása és a kitermelt földnek a meder két partján történő szétterítése. Utóbbi füvesedéséhez idő kellett és a kitermelt föld meg is változtathatta (akadályozta) a rétek vízmozgásait (a víz patak felé lefolyásának és elszívárgásának akadályozásával pangóvízes foltok alakulhattak ki). Ennél sokkal károsabb folyamat, hogy az új meder kiásása után a víz rohamosan, évek leforgása alatt egyre mélyebbre vágta magát, így a környező területeken a talajvízszint drasztikusan lecsökkent (aminek eredménye pl. kékperjésedés lett). További zavarás szintén az új patak mentén az égeres időnkénti kivágása is.

Kívánatos lenne az egész táji léptékű vegetáció, a völgytalpaktól a közeli domboldalak alsó régiót elérő területek összes élőhely számára a talajvízszint újbóli megemlése és a régebbi magas talajvízszint biztosítása. Ezt a kedvezőtlen folyamatot legegyszerűbben (és minél előbb) a patakon több ponton bukógátak kialakításával lehet megállítani, esetleg visszafordítani. Ezt sikeresen meg lehet valósítani máshol is alkalmazott, kisebb-nagyobb kövekből kb. 1 m élhosszúságú erős dróthálóba töltött „kockák”-ból épített bukógátakkal. Ezek előnye lehet, hogy megépítésük nem jár betonozással, tájba jobban illeszthetők és a növényzet is könnyebben benövi-átszővi és ezzel részben el is takarja. Ezeket természetesen a nagyobb vízszintkülönbségek ellen minél sűrűbben kellene alkalmazni, kb. (50-) 100 (-150) méterenként. Ennek kialakítása Szomoróc alatt, a patak felső szakaszán, a határtól számított kb. 1,2–1,4 km-es szakaszon (kb. a kiépített gázló

magasságáig) semmiféle lakott területet vagy sűrűbben használt utat nem érintene. Ezen a szakaszon lehetne biztosítani a régi meder vízellátását is. A határnál megépített gát és zsilip vízzel elláthatná el a régi meder felső szakaszát, ami kimondottan kedvezően befolyásolná a temető alatti rétek vízellátottságát. A régi meder egy rövidebb szakasza az új meder keresztvezése után attól délre van és éppen a kiépített gázló előtt torkollik bele az új mederbe. A régi mederbe vagy időszakosan (pl. magas vízállásnál vagy vízhozamnál) lehetne vizet engedni, vagy sokkal kedvezőbbnek tűnik, ha folyamatosan kerülne víz a régi mederbe is (kis vízhozam esetén akár az összes) és csak nagy vízhozamnál vagy árvízveszély esetén használnánk az új, mára kiszélesedett egyenes medret. Az állatvilág felfelé vándorlása is kevésbé akadályozott a kanyargós régi meder esetén, mint a bukógátakkal szakaszokra osztott új mederben.

(C) A művelés felhagyása a réteken és a közöttük levő határterületeken (mezsgyék, árkok, patakpart, útszél). Ezek ellensúlyozásának egyetlen módja a kaszálás fenntartása vagy kezelési céllal újra beindítása (és volumenétől függően szintén a kezelések vagy már a restauráció témakörébe esik pl. a fák és cserjék visszaszorítása is).

Fenntartást és kezelést igénylő élőhelyek

Az általunk magasfűvű, rendszeresen kaszált (ezért nem cserjésedő), sok réti fajt tartalmazó **üde kaszálók** szerkezetét és kompozícióját elsősorban a talajvíztől való távolság (ami nagyban összefügg a pataktól való távolsággal) valamint a kaszálás rendszeressége és évenkénti gyakorisága határozza meg. Különböző állományaikban kevésbé találkozunk stabil, rendszeresen ismétlődő fajkombinációkkal, inkább a nagyon heterogén dominanciaviszonyok jellemzik őket.

Általánosságban leszögezhető, hogy a patakmedertől távolodva és a lankás dombokon felfelé haladva a vízellátottság mértéke (talajvíz közelsége) és időbeli hozzáférhetősége (kiszáradás) idealisztikus esetben fokozatosan csökken. Egy ilyen felvázolt esetben egyértelmű, hogy a vízellátásra érzékeny növényzet a patak folyásával párhuzamos sávotagságot mutat és így lehetne pl. rendszeresen ismétlődő fajkombinációkkal pl. réttípusokat elkülöníteni. Réteink esetében ezt az idealisztikus képet nyomja el teljesen az emberi tevékenység, amely történelmileg a patakfolyásokra merőleges parcellák kialakításával műveli az adott területet. Ennek első következménye, hogy sávokban létező réttípusok az erőteljes felülíró hatás miatt valamelyik irányban eltolódnak és egyes sávok kiszélesednek, mások szélsőséges esetben akár el is tűnnek. Itt már a sávotagság eltűnésében és összemosásában nagy szerepet kap az is, hogy eleinte a parcellákat különbözőképpen, nem teljesen egy időben és évente egyszer vagy kétszer kaszálták. Később a felhagyások is jelentősek lettek, manapság már sok, különböző ideje felhagyott parcellával találkozunk. Ezt a képet tovább bonyolítják a komoly ható tényezőkként természetes körülmények között is jelenlevő mikrodomborzati és vízellátottságbeli különbségek (vízmozgások, rétegforrások) valamint pl. azon korábbi művelésbeli különbségek, amiknek megtörténtét biztosra vehetjük, de megtörténtének időpontját és tartamát hosszú távra visszamenőleg már inkább csak sejteni lehet. Gondoljunk például olyanokra, mint a gyepek feltörése és szántóként művelése, ennek és rétkelések során is előforduló trágyázás, tárcsázás, szántók visszagyepesítése egyszerűen rendszeres kaszálással. További degradáló hatás, hogy manapság szinte kizárólag egyre nagyobb teljesítményű traktorral

és egyre alacsonyabban (a tövekhez közelebb és azokat jobban megsértve) kaszálnak.

Mivel egyértelműen a rendszeres kaszálás által fenntartott és annak hiányában gyorsan változó élőhelyek. Ennek megfelelően ezek a rétek kivétel nélkül az erős antropogén hatás miatt másodlagos jellegűek, szukcessziójukat az ember tevékenysége lényegesen befolyásolja (kaszálás, legeltetés, taposás, trágyázás, lecsapolás, felülvetés, „meliorálás” stb.). Megőrzésükhöz a kaszálás meghatározó tényező. A területen a kaszálás elmaradása viszonylag hamar fajkompozícióik átalakulását eredményezi, részben a cserjésedés, részben pl. egy-egy kompetítor fű túlzott dominanciája miatt. A kaszálás megszűnése után közvetlenül jelentkező esetben meghatározóvá válnak a réti virágok tömege helyett megjelenő más fajok, pl. egyes helyeken tömegesen kisebb csomókban majd később zombékolva a gyepes sédbúza (*Deschampsia caespitosa*) vagy a magas aranyvessző (*Solidago gigantea*), siskanád (*Calamagrostis epigeios*), borzas sás (*Carex hirta*), gilisztaűző varádics (*Chrysanthemum vulgare*), közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*).

Ugyanakkor az is ismeretes, hogy más területeken a kaszálás felhagyása után néhány évvel (lásd 2. mellékletben a védett fajok ponttérképét!) ritka védett fajok jelennek meg bennük (*Iris sibirica*, *Hemerocallis lilio-asphodelus*). Legszebb állományaikban a szükséges intenzitású kaszálást akár a természetvédelemnek, mint kezelőnek kellene biztosítani és ugyanakkor rendszeresen kaszált részek fokozatos felhagyásával a kaszálást nem jól tűrő fajok fennmaradásának kell lehetőséget biztosítani (akár pl. mesterséges, de szigorúan a területen szedett magvetéssel is). Ezzel párhuzamosan a korábban felhagyott területek újrakaszásával kell a többi élőhelynél említett cserjésedést-erdősülést illetve a kékperjésedést visszaszorítani.

A Kerca-patak északi oldalán elterülő nagyobb kiterjedésű és a lakott területhez közelebb eső kaszálókat a helybeliek elmondása alapján mindössze a rendszerváltáskor, vagyis kb. 10 éve hagyták fel. Itt azóta számottevő cserjésedés még nem figyelhető meg rajtuk, legfeljebb a serevényfűz (*Salix repens*) jelenik meg, tömeges viszont a tejoltó galaj (*Galium verum*), a molyhos sás (*Carex tomentosa*) és az előző bekezdésekben említett gyomjellegű fajok jelenléte (sédbúza, kékperje, aranyvessző, seprence, varádics). Viszont feltehetően pont ezek felelnek meg legjobban védett fajok, nevezetesen a sárgaliliom (*Hemerocallis lilio-asphodelus*), a kígyógyökerű keserűfű (*Polygonum bistorta*) vagy leginkább a szibériai nőszirm (*Iris sibirica*) igényeinek, mert főképpen az utóbbi ezeken a helyeken a legtömegesebb (a sárgaliliom máshol is elterjedhet). A helybeliek elmondása alapján korábban itt ezeket nem látták (de a máshol őket ismerték).

A területen korábban nem nagyon előforduló **kiszáradó kékperjés láprétek**, mindenképpen az üde láprétek és kaszálók helyén kialakult, kékperje (*Molinia coerulea* agg.) által dominált állományok.

Korábról az egész ország területéről ismeretes (KOVÁCS 1956), hogy a magassásos társulásból rögtön kiszáradó láprét alakul ki (kulturhatás, lecsapolás következtében). A Molinietum nem kulturhatás folytán létrejött növényzövetkezet, csupán kulturhatás, nevezetesen lecsapolás következtében egyéb, mocsári növényzövetkezeteket felváltó és kiterjesztett areájú, végül kaszálás folytán állandósított asszociáció (ZÓLYOMI 1931).

Kialakulásuk és térbeli elterjedésük alapvetően tehát kétféle folyamat eredője. Egyrészt a talajvízszint-csökkenése, a másik természetesen a kaszálás felhagyása. Jellegzetesen a kékperje (*Molinia coerulea* agg.) és helyenként a gyepes sédbúza (*Deschampsia caespitosa*) által dominált állományok, bennük kevés réti, magassásos vagy magaskórós faj szálanként még megtalálható. Annyiban még hasonlítanak a magassásos és magaskó-

rós állományokra, hogy itt sem jellemző az intenzív cserjésedés, csupán a mélyebb térszínű foltokon vagy magaskórósok határán alakulnak ki hamvas fűz (*Salix cinerea*) bokorcsoportok és ilyen vízellátottságú helyeken cserjésednek az erdőszélek felől is. (A magassásosok fenntartása vízellátottságuk és kisebb foltjaik esetében a fölöttük lévő lombkorona záródásának nyomon követése mellett mást nem igényel. Agresszív térhódításukat nem figyelték meg, így kaszálásuknak csak állományaik visszaszorításában (és feltehetően nem fenntartásában) lehet jelentősége.)

Jellegzeteségük, hogy a területen jelenlevő szinte valamennyi védett növény valamelyik állományukban (olykor tömegesen) megtalálható. Ezért, bár ennyire kiterjedt állományai nem kívánatosak, nem elhanyagolható kezelésük, fenntartásuk vagy visszaszorításuk. Tömegességükben mindenképpen figyelemre méltó az ezeken az élőhelyeken elszaporodott sárgaliliom (*Hemerocallis lilio-asphodelus*). Megőrzésük tehát csak ott lehet indokolt, ahol állományaik a természetvédelem által preferált (védett) fajok nagyobb populációinak adnak otthont. Mivel állományaik fenntartásában és szabályozásában nincsenek ismereteink, gondosan megtervezett kaszálási kísérleteket kellene beállítani az adott területen optimális eredmény elérésének érdekében.

Kezelést és restaurációt igénylő élőhelyek, ahol vagy csak a cserjésedés visszaszorítása vagy egy beerdősült folt esetén a kisebb-nagyobb fák eltávolítása után lehet és kell a rendszeres kaszálást (vagy ritkábban száruzózást) folytatni.

Ha nem a kaszálórét visszaállítása a végső cél, akkor elképzelhető (pl. sárgaliliomos erdőszülő helyeken) az erdő záródásának és a túlzott cserjésedésnek megakadályozásával egy olyan átmeneti állapot, ahol a sárgaliliom számára mindig van valamekkora lékben tisztáson vagy szegélyes lefutású erdőszélen kialakult, néhány éven keresztül zavartalan (ritkán és csak ősszel száruzózott) élőhely.

Réteken a magasabb és szárazabb térszíneken rögtön a kaszálás megszűnése után megindul a cserjésedés folyamata (erre példa Kercaszomornál a határsávhoz közeli területeken van). Ezeken a részeken gyakorlatilag az erősen elcserjésedett és már szinte erdőszülő foltok a még jelentős réti füvet és/vagy virágot is tartalmazó gyepfoltokkal mozaikolnak. Azonban a még rét-fragmentumokon is kisebb-nagyobb mértékben megindult már a cserjésedés.

Egyes helyeken viszont látunk olyan eseteket is, amikor cserjésedésről beszélhetünk, de a kedvező vízellátás miatt a kaszálás elmaradásával megjelenő cserjefaj a hamvas fűz (*Salix cinerea*). Ez a folyamat általában összekapcsolódik magassásos és magaskórós fajok megjelenésével illetve mozaikosan kialakulnak magassásos élőhely foltok is. Ezek fenntartása vízellátásuk biztosítása mellett csak az állományokat veszélyeztető fák-cserjék visszaszorítását igényli.

A régi és az új meder közötti vagy azokhoz közeli erdőfoltok (a folt kiterjedése már összevethető a szélességével) kevés kivételtől eltekintve az utóbbi évtizedekben lezajló, egyrészt a medermódosításokkal összefüggően vagy más miatt nem művelt területek (felhagyott kaszálók esetleg szántók) helyén spontán beerdősült élőhelyek. Több szempontból is mozaikos élőhely, mivel a felhagyástól rendelkezésre álló idő alatt az egyes helyek nem egyformán és nem egyforma mértékben erdősdtek. A többféle fiziognómiájú erdőfoltok közötti különbségeket (hogya az időléptekkel nem foglalkozunk) elsősorban a hely vízellátottsága, hogy első stádiumban milyen fafajok válhattak dominánsabbá.

A cserjésedő részek és gyepek változatos mozaikja több védett növénynek tipikus

előfordulási helye. Ezek között jelentősebb állományú vagy tőszámú az árnyéki sás (*Carex umbrosa*) vagy a sárgaliliom (*Hemerocallis lilio-asphodelus*), szálanként előfordulhat a kétleveű sarkvirág (*Platanthera bifolia*) is. Sajnos azonban ugyanezeket a helyeket veszélyezteti és végső esetben meghódíthatja a magas aranyvessző (*Solidago gigantea*) is.

(D) A felhagyást és/vagy bolygatást követő gyomosodás, özönfajok terjedése

A területet egyenlőre nagy mennyiségben és nagyobb kiterjedésben nem fenyegetik özönfajok. A kaszálás megszűnése után azonban sok állományban felszaporodhat és egyes helyeken dominánssá is válhat a kékperje (*Molinia coerulea* agg.), a gyepestű bűza (*Deschampsia caespitosa*), a magas aranyvessző (*Solidago gigantea*), a siskanád (*Calamagrostis epigeios*), a borzas sás (*Carex hirta*) vagy a gilisztaűző varádics (*Chrysanthemum vulgare*).

Ugyancsak ehhez a témakörhöz kötődik, hogy a tervezett és kontrollált kaszálásokhoz hasonló kísérleteket az invazív fajok és állományaik esetében is lehet kezdeményezni, hiszen az Őrségben is szükség van az adott helyhez adaptált természetvédelmi kezelések kontrollált összehasonlító vizsgálatára. Ilyen összefüggő területet (sajnos) már biztosan Kercaszomor közelében is bőven lehetne találni.

Köszönetnyilvánítás

Munkámat a területre vonatkozó konkrét adatokkal név szerint KAPORNAKI SÁNDOR polgármester, PONGRÁCZ SÁNDOR gazdálkodó és KRIZSA GYULA nyugdíjas agronómus illetve név nélkül pedig a több éves terepmunkám során megszólított (általában idősebb) emberek segítették. A botanikai alapállapot felmérésénél segítségemre – családom aktív részvétele mellett – elsősorban BODONCZI LÁSZLÓ, ÓDOR PÉTER, TÍMÁR GÁBOR és SZURDOKI ERZSÉBET voltak. Munkám anyagi fedezetét a KAC 027900-01/2001 nyilvántartási számú pályázata jelentette (programvezető: BARTHA D., Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszék, Sopron). Köszönöm az eleinte Őrségi TK, később Őrségi NP munkatársainak segítségét és a Keserűszeri Kutatószállás kedvezményes igénybevételeinek lehetőségét is.

Irodalom

- KOVÁCS J. A. 1999: Az Őrségi Tájvédelmi Körzet növényzetének sajátosságai, ökológiai-termetvédelmi problémái. Vasi Szemle 53: 111–142.
- KOVÁCS J. A. 2000: Vegetáció b. Gyepek. In: BARTHA D. (szerk.): A tervezett Őrség-Rába Nemzeti Parkot megalapozó botanikai-zoológiai kutatások. IV. kötet. Kutatási jelentés.
- KOVÁCS J. A. 2002: Az Őrségi Tájvédelmi Körzet rétvegetációja. Kintzia 10: 137–174.
- KOVÁCS M. 1956: A kékperjés rétek (*Molinietum coeruleae*, *Junceto-Molinietum*) szerepe és jelentősége rétgazdálkodásunkban. Agrártudományi Egyetem Agronómiai Kar Kiadványa III. kötet 6. szám. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- NEMES-NÉPI ZAKÁL GY. 1818: Eörségnek Leírása úgymint: Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása. Második bővített hasonmás kiadás, Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatóság, 2002.
- ÓDOR P., SZURDOKI E., TÍMÁR G., TÓTH Z. 2000: Vegetációtérképezés a Belső-Őrség területén. In: A tervezett Őrség-Rába Nemzeti Parkot megalapozó botanikai-zoológiai kutatások VIII. kötet: A Nemzeti Park létrehozásakor csatlóásra javasolt területek, a Felső-Rába völgy (Alsószőlőnk-Körmend) és a Belső-Őrség. Kutatási jelentés I–X. kötetben a Környezetvédelmi Alap Célleírányzat (KAC) 016456-01/1999. sz. támogatás keretében. Programvezető: BARTHA D., Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszék, Sopron.
- SIMON T. 1992, SIMON 2000: A magyarországi edényes flóra határozója. Harasztok – virágos növények. Tankönyvkiadó, Budapest.
- TÓTH Z., SZURDOKI E. 2004: Részletes vegetációtérképezés a Belső-Őrség területén Tájökológiai Lapok 2: 77–108.

- VARGA L. 1991: Adatok néhány gerinces (*Vertebrata*) állatfaj Vas megyei elterjedéséhez. *Vasi Szemle* 65: 7-14.
- VÖRÖS A. 1970: Az Őrségi gazdálkodás az úrbíréndezéstől a XX. század elejéig. In: *Vas megye múltjából III., Levéltári évkönyv*, pp. 217–235.
- ZÓLYOMI B. 1931: A kultúra hatása a vegetációra a Hanság medencéjében. *Debreceni Tisza István Társulat II. o. Munkái*. 4: 120–128.
- ZSOHÁR GY. 1941: Őrség növényföldrajzi vázlata. Bölcsészeti doktori értekezés. *A Dunántúli Szemle* könyvei 180. szám, Szombathely.

HISTORY AND CURRENT STATUS OF HAYMEADOWS ALONG THE STREAM KERCA:
A CASE STUDY FOR THE SCIENTIFIC FOUNDATION OF NATURE CONSERVATION
TREATMENTS

Z. TÓTH

Department of Plant Taxonomy and Ecology, Loránd Eötvös University,
H-1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.
e-mail: tothz9@ludens.elte.hu

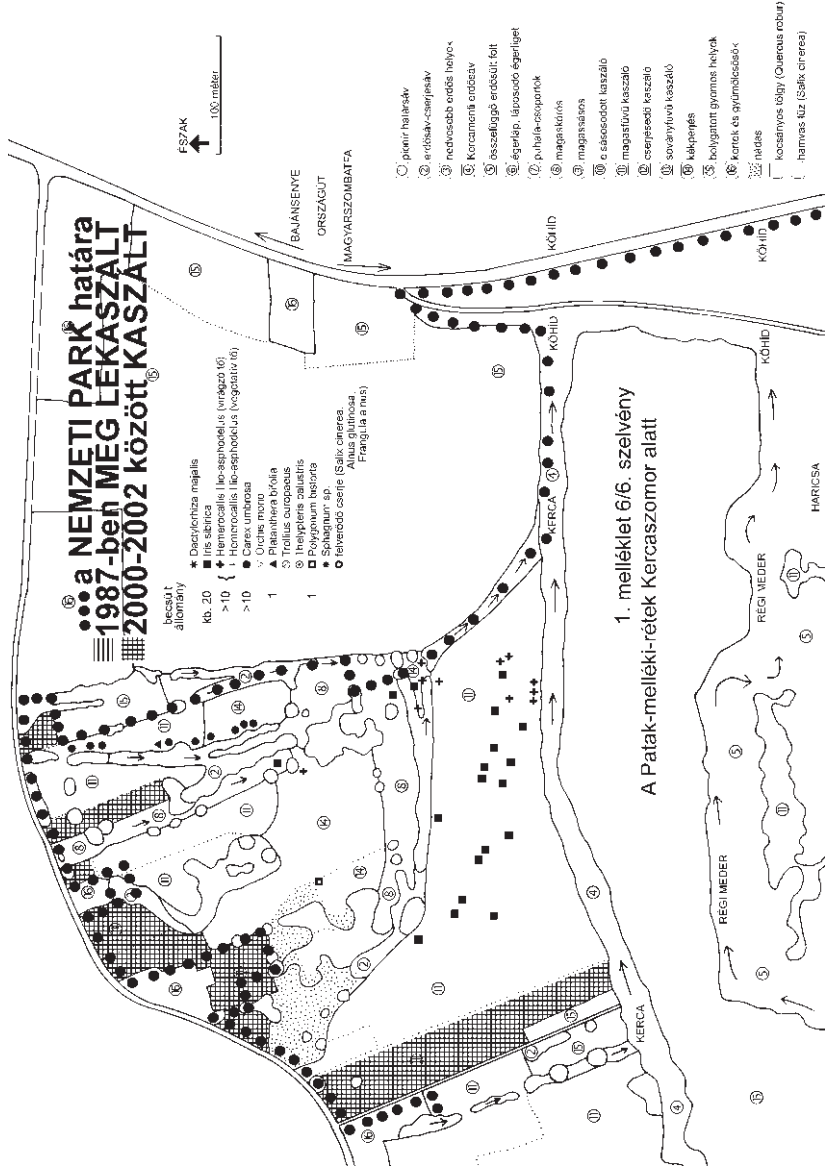
Keywords: landscape history, traditional hay-making agriculture, habitat maintenance, nature conservation

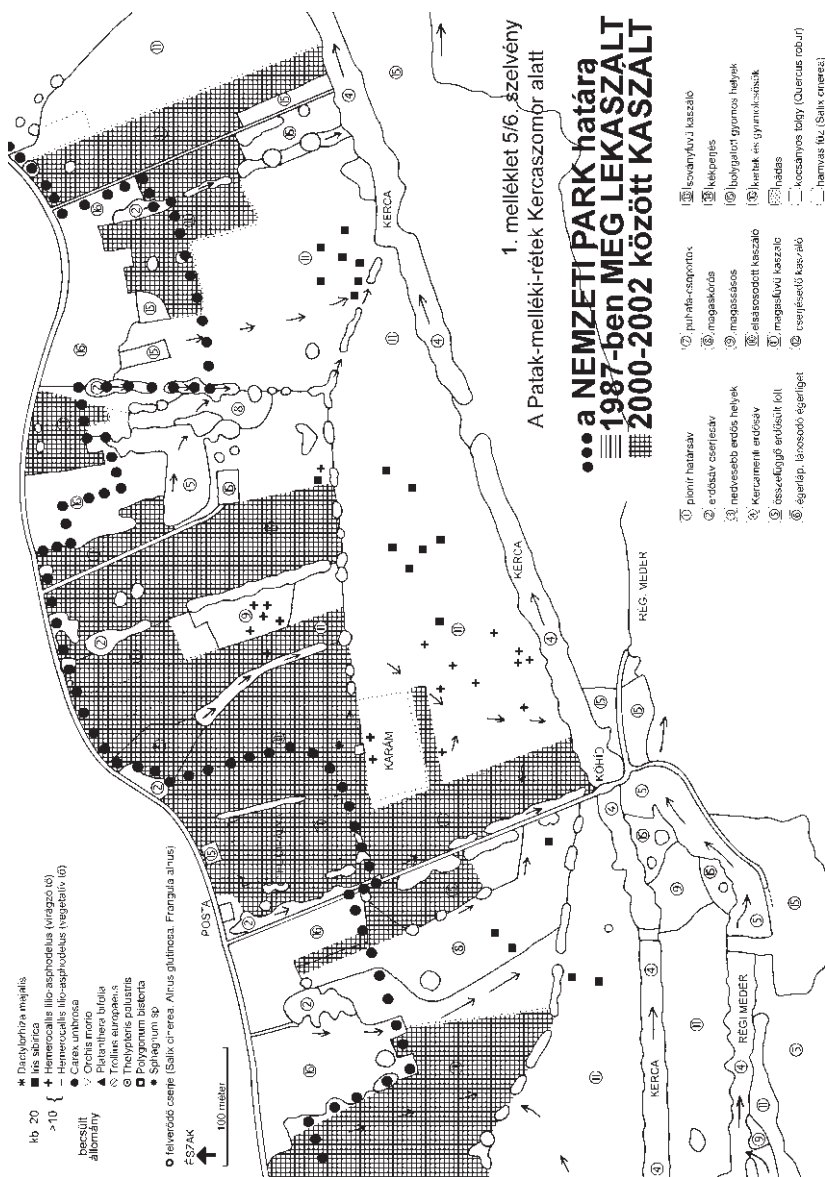
Traditionally managed haymeadows once were common in the valley of the stream Kerca (south of the village Kercaszomor, Belső-Őrség region, Western Hungary). By today most of these had been replaced by a mosaic of grassland, shrub and forest patches as a result of secondary forest succession. This work calls the attention that the assessment of the current state of (semi)natural habitats is not sufficient in itself for the planning of nature conservation maintenance treatments, but an adequate understanding of vegetation history and previous land use patterns are also necessary. Almost without exception haymeadows in this region are of secondary origin that have been maintained through extensive land use by locals. A chronological sequence of land use forms in the past 100–150 years that may be responsible for the current status of the vegetation should always be considered in addition to the precise appraisal of the present state of plant cover. On the example of haymeadows along the stream Kerca I show how past events may influence the current and future states of vegetation. Awareness of these is inevitable for the proper, site-specific planning and implementation of nature management treatments for conservation. Furthermore, routine habitat maintenance treatments should be accompanied by controlled experimentation on different sorts of treatments in order to achieve a scientifically based management and restoration.

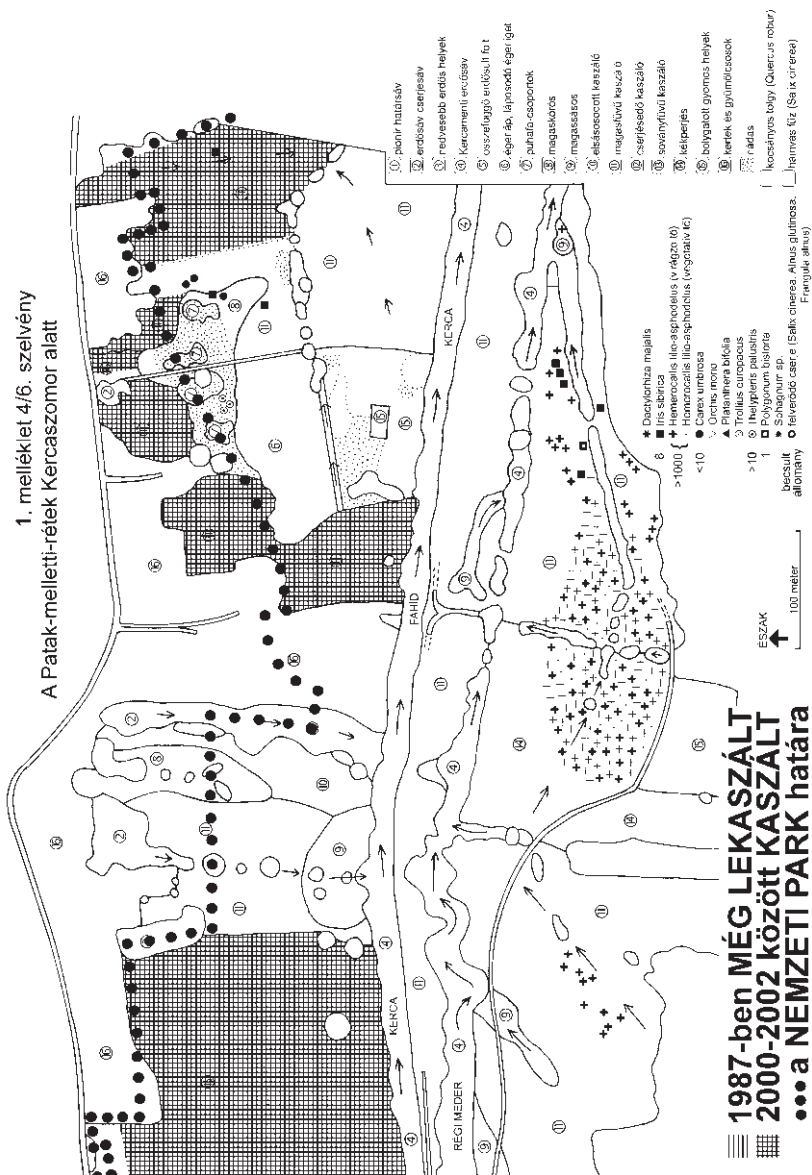

I. Melléklet: A védett fajok ponttérképével aktualizált vegetációterképek 1-6 szelvényen (az Órségi Nemzeti Park határáinak valamint (részben) az 1987-es és 2000-2002 közötti kaszálások helyeinek feltüntetésével)

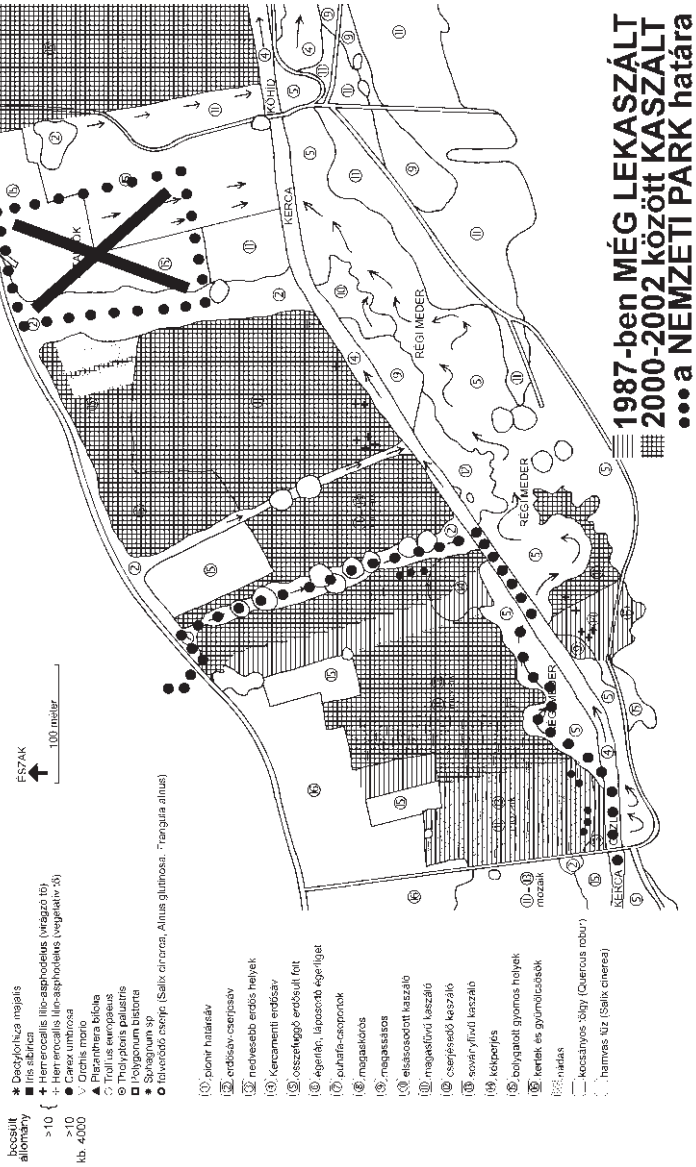
Appendix I. Updated vegetation maps in 6 parts with distribution of protected plant species (and with the border of the National Park and areas mowed in 1987 and between 2000-2002 years)

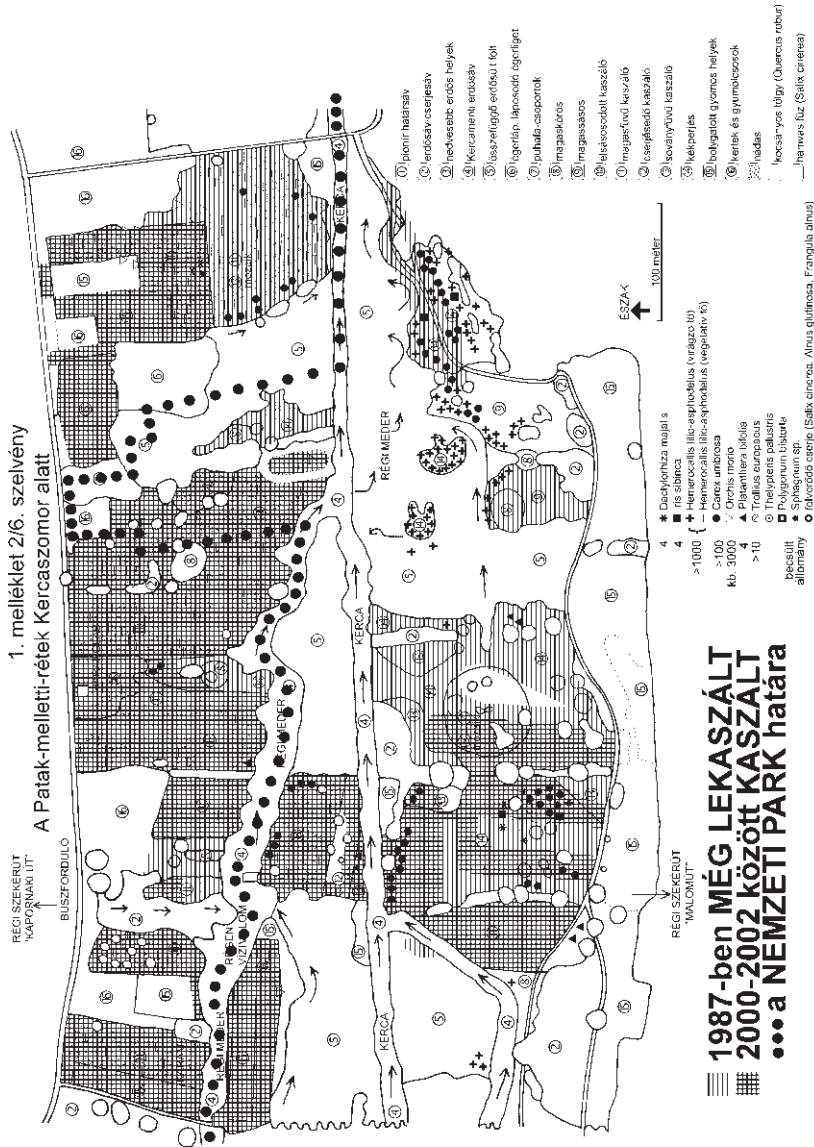

1. melléklet 3/6. szelvény
A Patak-melletti-rétek Kercaszomor alatt

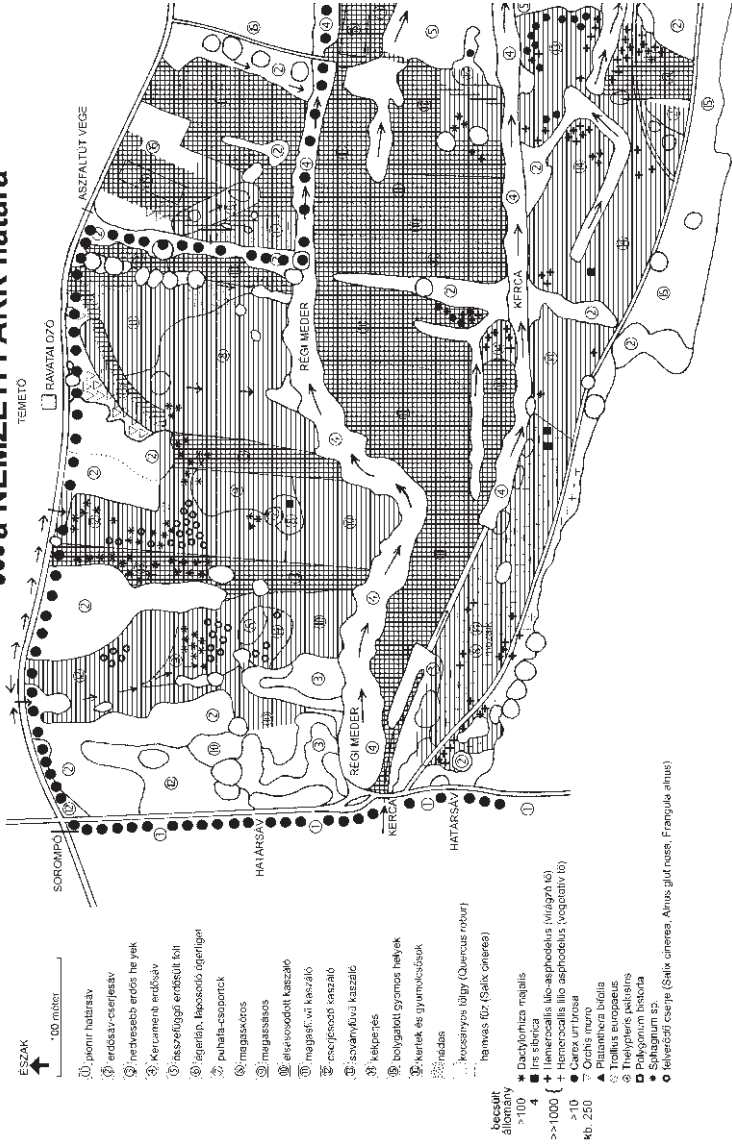

**1987-ben MÉG LEKASZÁLT
2000-2002 között KASZÁLT
... a NEMZETI PARK határa**

1. melléklet 1/6. szelvény

A Patak-melléki-rétek Kercaszomor alatt

ESZAK ↑

100 méter

- 1. pürri határsáv
 - 2. erdősav-cserjések
 - 3. fricszelelt erdős hegyek
 - 4. Kercamenti erdőszáv
 - 5. aszfaltútig érkező folt
 - 6. fűterep, kocsosodó gőprifűvel
 - 7. puhafű-csoportok
 - 8. magasvörös
 - 9. magasbambusz
 - 10. elgyomosított kaszáló
 - 11. magassáv, víz kaszáló
 - 12. cserjések szomszéd
 - 13. szárnyművelő kaszáló
 - 14. kárpályás
 - 15. bolygatott gyomos helyek
 - 16. kerti és gyümölcsösök
- ... kocsányos tölgy (Quercus robur)
... halmvas (Suaeda cinerea)

- becsült
átlag
>100
4
>>1000
>10
40, 250
- Dactylis glomerata
 - Iris sibirica
 - Hieracium (Hieracium pilosella, Hieracium pilosella)
 - Hieracium (Hieracium pilosella, Hieracium pilosella)
 - Carex emissa
 - Plantago bifida
 - Trollius europaeus
 - Thalictrum flavum
 - Galium tataricum
 - belvárosi cserje (Suaeda cinerea, Anemone pulsatilla, Fragaria vesca)